

УДК 343.71:[025.7/.9 + 930.25]

І. О. Коханова, кандидат педагогічних наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

АНАЛІЗ ТЕНДЕНЦІЙ АСОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ЩОДО ДОКУМЕНТНИХ ФОНДІВ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Розглядається сутність крадіжки як асоціального явища. Визначено три категорії крадіжок, спільним джерелом яких є формування тінювого антикварного ринку цінних та рідкісних документів. До дестабілізуючих чинників, що зумовлюють крадіжки, належать: брак охорони й охоронної сигналізації, камер спостереження у фондосховищах і читальних залах бібліотек та архівів; зниження рівня повного та достовірного обліку документів; недостатній соціальний захист персоналу інформаційних установ; відсутність правових норм покарання. Висвітлюється національний і зарубіжний досвід приводу подолання цієї проблеми в бібліотеках та архівах світу.

Ключові слова: крадіжки, бібліотечні фонди, архівні фонди.

И. А. Коханова, кандидат педагогических наук, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

АНАЛИЗ ТЕНДЕНЦИЙ АСОЦИАЛЬНОГО ПОВЕДЕНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ДОКУМЕНТНЫХ ФОНДОВ В УКРАИНЕ И МИРЕ

Рассматриваются причины и последствия краж в библиотеках и архивах. Определены три категории краж, общим источником которых является формирование теневого антикварного рынка ценных и редких документов. К дестабилизирующим факторам, которые обуславливают хищения, относятся: отсутствие охраны и охранной сигнализации, камер слежения в фондохранилищах и читальных залах библиотек и архивов; снижение уровня полного и достоверного учета документов; недостаточная социальная защита персонала информационных учреждений; отсутствие правовых норм наказания. Освещается национальный и зарубежный опыт решения данной проблемы в библиотеках и архивах мира.

Ключевые слова: кражи, библиотечные фонды, архивные фонды.

I. O. Kokhanova, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

ANALYSIS OF TENDENCIES OF ANTISOCIAL BEHAVIOUR TOWARDS DOCUMENT FUNDS IN UKRAINE AND WORLDWIDE

The causes and consequences of thefts in libraries and archives are considered. The author defines three categories of thefts, a common source of which is the development of the shadow antique market of valuable and rare documents. The destabilizing factors that cause thefts include: lack of security and the security alarm system; lack of cameras in the depositories and the reading rooms of libraries and archives; decline in a complete and reliable account of documents; insufficient social protection of personnel of the information institutions; lack of the legal regulations of punishment. The national and foreign experience to solve this problem in libraries and archives around the world is covered.

Key words: thefts, library holdings, archive funds.

Крадіжки — найпоширеніші та найнебезпечніші злочини, що спрямовані на заволодіння державним, колективним й особистим майном громадян. Відповідно до ст. 185 Кримінального кодексу України, *крадіжка* — таємне викрадання чужого майна. Ступінь суспільної небезпеки цих злочинів значно підвищується, коли їх здійснюють злодії-рецидивісти чи особи, які ухиляються від суспільно корисної праці, або неповнолітні, які об'єдналися в організовані злочинні групи з метою систематичного вчинення крадіжок.

Нині в усьому світі актуальності набувають питання безпеки документних фондів, удосконалення законодавчої бази щодо регламентації захисту бібліотечних і архівних документів, їх зберігання, використання, а також матеріальної, адміністративної та кримінальної відповідальності за їх псування чи викрадення.

Означені аспекти вже порушувалися в публікаціях українських і російських науковців: В. Вергунова, Г. Ковальчук, Р. Нечасва, Н. Халхалєвої [2; 4; 9]. Розглянуто питання матеріальної відповідальності бібліотечних працівників, безпеки фондів книжкових пам'яток в Україні та Росії.

Мета статті — довести, що крадіжки як асоціальне явище мають певні передумови здійснення, пов'язані з економічною нестабільністю в державі, низьким статусом професій бібліотекаря й архіваріуса в суспільстві, відсутністю їх матеріального стимулювання, розвитком світового «чорного» антикварно-букіністичного ринку та потребують винайдення способів й засобів їх уникнення.

Будь-який злочин, зокрема й крадіжка, — це подія, що характеризується сукупністю певних властивостей і особливостей. Водночас ці злочини мають і спільні ознаки, що дозволяють надати їм узагальнену характеристику і виокремити при цьому певну специфіку розслідування деяких видів крадіжок.

Одним з елементів криміналістичної характеристики крадіжок є обстановка, в якій готуються і скоюються ці злочини. Крадіжки належать до групи злочинів, місце вчинення яких локалізується просторово і здебільшого обмежене невеликою площею (ділянкою місцевості, приміщенням тощо). Найінформативнішим джерелом у криміналістичній характеристиці крадіжок виступають відомості щодо способів скоєння злочинів цього виду. За останні два десятиліття крадіжки державного, колективного й особистого майна набули ознак організованої і професійної спрямованості, відрізняються кваліфікованими способами їх скоєння, що передбачають різноманітні дії під час підготовки до крадіжки, безпосереднього заволодіння матеріальними цінностями (майном), а також приховування слідів злочинного зазіхання [1; 3; 5; 6].

Зрозуміло, що проблема безпеки бібліотек і архівів в усіх її ви-мірах постійно привертає увагу спеціалістів.

Крадіжки кваліфіковані як загрози змішаного типу і поділені на три категорії:

- *крадіжки і терористичні акти* (тобто здійснені злодієм іззовні);
- *крадіжки, розкрадання, привласнення працівниками* бібліотечних і архівних установ;
- *крадіжки з приватних* бібліотек та архівів.

Спільним джерелом усіх категорій крадіжок визначено формування тіньового антикварного ринку цінних і рідкісних документів.

Дестабілізуючими факторами першої категорії крадіжок є: брак охорони й охоронної сигналізації, несумлінна робота охоронних служб і систем, відсутність камер спостереження в сховищах, читальних залах, на прилеглий території, розміщення поряд з документо-зберігаючими установами ресторанів, великих торговельних закладів, автостоянок, недофінансування, недотримання вимог охоронно-го режиму керівниками архівних установ.

Друга категорія — крадіжки, здійснені внутрішнім злодієм. Дестабілізуючими чинниками, що їх зумовлюють, є: зниження рівня повного, достовірного обліку та контролю за зовнішнім і внутрішнім переміщенням документів; недостатній соціальний захист персоналу.

Третя категорія — крадіжки з приватних бібліотек та архівів, які спричинені недосконалістю правових норм покарання [1].

Загалом протиправні дії з культурними цінностями посідають третє місце у світі (після незаконної торгівлі зброєю і наркотиками) серед міжнародних злочинів. Причому архівно-рукописний і картографічний сегменти порівняно з викраденими мистецькими (музейними) цінностями набувають дедалі більшого поширення в усьому світі.

Так, у США Комітет з безпеки рідкісних книг і рукописів Американської асоціації бібліотек (RMBS Security Committee), починаючи з 1987 р., веде поточний реєстр крадіжок з бібліотек та архівів, що базується на публічних повідомленнях у пресі. Йдеться переважно про США, Великобританію, Нову Зеландію, окремі європейські країни. Показово, що більшість випадків стосується національних та університетських бібліотек.

У 2005 р. двічі здійснювалися викрадення з Національного архіву США. Викрадено понад 20 раритетних документів.

Найгучніші випадки — це викрадення карт з Бібліотеки рідкісних книг і рукописів Бінека Йельського університету (вартістю 900 тис. доларів), 118 документів часів Громадянської війни з Національного архіву у Вашингтоні (61 документ досі не знайдений); безпрецедентне

за зухвалістю винесення з Національного архіву документів з грифом «цілком таємно»; втрата рідкісних видань та близько півтори тисячі рукописів з бібліотеки Університету Трансильванії (вартістю 500 тис. доларів); зникнення 8 тис. видань (у тому числі старовинних карт) з Британської бібліотеки.

Серед «жертв» крадіжок — рідкісне видання однієї з американських бібліотек вартістю до 5 тис. доларів; дві книги XIX ст. з бібліотеки Університету штату Юта вартістю 60 тис. доларів; записник фінського письменника з одного з музеїв Фінляндії; 483 книг з однієї з американських бібліотек (вартість — 20 тис. доларів); рідкісне видання з архіву ефіопських студій університету в Адіс-Абебі.

Сотні рідкісних фотографій викрадено з Національної Бібліотеки Бразилії.

Група злодіїв, що продавала крадені книжки через Інтернет, викрита в Новій Зеландії. Фрагмент рукопису Артура Конан-Дойля (1887 р.) зник з Бібліотеки рідкісних книг та рукописів Бінека.

Від часу переїзду до нового приміщення (1997 р.) Британська бібліотека зафіксувала зникнення 8 тис. книг, разом зі старовинними картами і працями Горація (друки XVI ст.).

Після численних крадіжок найбільші бібліотеки США почали ретельно перевіряти свої документні ресурси. Передусім здійснювався облік картографічних та інших спеціальних підфондів.

У Йельському університеті розпочато інвентаризацію з поаркушевою перевіркою значної колекції античних і сучасних карт, спеціальних колекцій бібліотек Гарвардського університету та Нью-Йоркського історичного товариства.

Масштабні крадіжки засвідчили нагальну необхідність тотального поцифрування колекцій [1; 6; 9].

Останніми роками європейські бібліотечна та архівна спільноти змушені констатувати свої неготовність і навіть розгубленість щодо проблеми крадіжок; останні дедалі більше набувають ознак масового явища і на європейському континенті.

Брутально викрадаються документи, унікальні рукописи, цінні стародруки, старовинні карти з архівосховищ і бібліотек Амстердама, Києва, Кракова, Лондона, Львова, Москви, Парижа, Петербурга, Риги. Причому подеколи — просто в безпрецедентних масштабах: з Національної бібліотеки в Парижі зникло 30 тис. одиниць рідкісних книг та рукописів. Крадіжки скоєно і в картографічних зібраннях Гельсінкі, Стокгольма, Копенгагена.

Так, у Кракові з Державного архіву (зі сховища в Королівському замку на Вавелі) викрадено 60 одиниць документів XVII ст. вартістю

25 тис. доларів. Злодієм, як з'ясувалося згодом, був архівіст, котрого вкрито випадково під час звернення до документів.

Що стосується беззахисності документних фондів на всьому пострадянському просторі, спеціалісти майже одноставно стверджують: основна причина того, що «фактично державна власність не забезпечена державним захистом», полягає в тотальному подорожчанні послуг охорони. Зважаючи на це, керівники музеїв, бібліотек, архівів змушені знімати позавідомчий (міліцейський) і пожежний нагляд, у результаті охорону здійснюють випадкові люди, без досвіду і відповідних навичок, кваліфікації. Друга глобальна причина: низька заробітна плата, що спричиняє «систему кадрової кризи» і призводить до «внутрішніх» крадіжок у закладах культури.

Ще одна причина — активний (і майже неконтрольований) розвиток «чорного» антикварно-букіністичного ринку.

На підтвердження останньої причини можна навести перелік значних викрадень раритетів з фондів бібліотек Росії.

- 1994 р. — 89 рукописів XII–XVIII ст. викрадено з Російської національної бібліотеки в Петербурзі (загальна вага — 100 кг).
- 1995 — РДІА — конверти й інші філателістичні матеріали з фонду коменданта Шліссельбурзької каторжної в'язниці — близько 4000 арк.
- 1996 — Історична публічна бібліотека в Москві: близько 100 раритетних видань XV–XVIII ст.; загальна вартість — 400 тис. доларів.

З листопада 1998 до січня 1999 р. з Бібліотеки РАН у Петербурзі зникли 23 рідкісні книги XVI–XVII ст., зокрема два примірники праць Коперника та дві книги астронома Йоганна Кеплера [6].

На спеціальному семінарі «Безпека закладів культури, сховищ культурних цінностей» (2003 р.) спеціалісти з безпеки відзначали, що саме архіви, музеї, бібліотеки в перехідні періоди, епохи економічних негараздів, суспільно-політичних трансформацій стають об'єктами кримінальних інтересів.

Зазначено, що 2002 р. скоєно 37 злочинів на об'єктах культури РФ (зокрема в архівах). В останні роки постраждали архіви Москви, Санкт-Петербурга, Уфи.

Визнано, що однією з найважливіших складових безпеки є поза-відомча охорона об'єктів.

Щодо технічних засобів охорони, то ними в РФ забезпечені майже всі об'єкти культури (зокрема архіви) — 97,5% , на відміну від України.

Крадіжки скоєно і в документних фондах бібліотек та архівів України. Оскільки нині триває слідство в справі викрадення документів з двох львівських державних архівів (з поч. 90-х рр. до 2004 р.), слід окреслити їхні специфічні особливості. При цьому необхідно розуміти, що вони не є винятковим явищем і в Україні.

Список пограбованих українських архівів лише за останні півтора-два десятиліття такий:

- *Державний архів Львівської області* — наприкінці 80-х рр. викрадено документи з нацистською символікою;
- *Державний архів Львівської області; ЦДІА України, м. Львів* — у 1990-х — 2004 рр. викрадено значний обсяг документів (на кінець березня встановлено відсутність понад 400 одиниць зберігання у ЦДІАЛ та понад 500 — у Державному архіві області);
- *ЦДІА України, м. Київ* — у листопаді 1991 р. викрадено 64 одиниці зберігання; усі віднайдено і повернуто;
- *Держархів Одеської області* — у квітні 1993 — травні 1994 рр. викрадено 327 справ; слідство крадіїв не виявило;
- *ЦДІА України, м. Львів; Державний архів Львівської області* — у лютому 1994 р. викрадено 92 справи із фондів ЦДІАЛ (20 з них перебувають у розшуку), а також 43 справи з Державного архіву області, деякі справи повернуто;
- *Державний архів Миколаївської області* — у серпні 2005 р. виявлено факт зникнення 4-х справ.

Звичайно, не можна розглядати крадіжку у львівських архівах як локальну подію. В Україні, як свідчить моніторинг «чорного» ринку, існує постійний попит на автографи видатних діячів, документи з поштовими атрибутами (конверти, марки, листівки із печатками й поштовими штемпелями, адресами), папери часів Другої світової війни, особливо з нацистською символікою, фотодокументи, нагородні, нотаріальні й фінансові документи довоєнного часу, раритетні карти, рідкісні книги.

Інтенсифікації крадіжок в Україні останніми роками сприяє активне функціонування книжкового і архівного ринків.

Загалом, у сенсі незахищеності щодо крадіжок українські архіви, бібліотеки і музеї майже нічим не відрізняються від інституцій Пам'яті інших країн. Більшість крадіжок скоюють внутрішні злодії (за винятком викрадення музейних експонатів).

Архівний та книжковий «чорні» ринки в Україні, на відміну від мистецького й антикварного ринків, є найхаотичнішими і найневрегульованішими.

Абсолютно не діють ті статті Закону «Про Національний архівний фонд і архівні установи», що мають запобігати або протидіяти незаконному обігові документів. Особливо це стосується IV та V розділів Закону — «Облік і зберігання Національного архівного фонду» та «Використання Національного архівного фонду» відповідно. Нині особливої актуальності набувають статті: 41 — «Вивезення документів НАФ за кордон», 42 — «Контроль за дотримання законодавства про НАФ та архівні установи, відповідальність за його порушення», а також 43 — «Відшкодування шкоди, завданої внаслідок порушення законодавства про НАФ та архівні установи» [8]. Недосконалість Закону України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» [7] також є підґрунтям для розвитку «чорного» антикварно-букіністичного ринку.

Слід зазначити: на відміну від архівних документів, музейні й книжкові раритети, які стали об'єктами крадіжок, ретельно реєструють не лише установи, що постраждали. Централізований і систематичний облік викрадених музейних і бібліотечних цінностей здійснюють спеціальні організації й електронні форуми, зокрема такі, як *Інтерпол*, *Інтерлок*, «Екслібріс», «Мережа безпеки музеїв», *Комітет з безпеки Секції рідкісних книг і рукописів Американської асоціації бібліотек США*, *Реєстр викрадених раритетних книг і карт*, *Музей картографічної спадщини* тощо.

Очевидно, **правові норми**, що регулюють відповідальність за пошкодження або втрату документів, потребують доопрацювання. Нині виникла необхідність внесення змін не лише до Цивільного, але й до Кримінального кодексу. Зрозуміло, існуюче в Україні правове поле є недосконалим щодо запобігання крадіжкам і покарання причетних до незаконного обігу документів.

В Україні слід запровадити **систематичний моніторинг** не лише Інтернет-аукціонів, але й «чорних» ринків, антикварних салонів у містах.

Поступово ліквідувати «чорний» ринок антикваріату, але не фізично знищуючи «чорних» колекціонерів, а легалізуючи тіньові ринки антикваріату.

На міжнародному рівні цілком очевидними є доцільність запровадження і ведення централізованого обліку викрадених документів та пам'яток. Така база даних з адміністрованим доступом може бути створена спільними зусиллями міжнародної архівної спільноти на порталі однієї з професійних міжнародних організацій. Паралельно доцільно запровадити іншу базу, з доступом іззовні, — вона мала б акумулювати всі підозрілі з точки зору походження документи, виявлені на аукціонах світу. З іншого боку, сюди можна також долучати

дані про всі віднайдені і повернуті документи/справи. За допомогою цієї бази кожен архів може шукати й ідентифікувати викрадені цінності. Такий проект надасть нового рівня міжнародної координації в протидії крадіжкам і відшукуванні викрадених документів [1].

Слід зазначити, що у світовій практиці не зафіксовано жодного випадку заміни керівництва бібліотеки чи архіву після виявлення факту крадіжок.

Отже, безпека та цілість документних фондів завжди залежатимуть від досконалості законодавчої бази в державі, а також від чинників внутрішнього злодія, професійної недбалості бібліотекарів та архіваріусів. Цю проблему повністю не можуть вирішити технічні засоби захисту й охорони інформаційних установ та найсучасніші системи спостереження за користувачами і працівниками.

Темою подальшого дослідження буде вивчення та висвітлення змісту нормативно-правових, інструктивних та облікових документів зарубіжних країн світу, що сприяють збереженню світового документного спадку та стримують асоціальну людську поведінку, передбачаючи різні види відповідальності за скоєне.

Список використаних джерел

1. Боряк Г. Крадіжки в архівах і національна архівна спадщина: сучасні загрози та світовий досвід запобігання втратам / Геннадій Боряк // *Архіви України*. — 2006. — № 1/6. — С. 247–288; 2007. — № 1/3. — С. 262–303.
2. Вергунов, В. Проблеми збереження фондів бібліотек / В. Вергунов // *Бібл. вісн.* — 2007. — № 1. — С. 25-31.
3. Зуб В. Бібліотечні втрати та шляхи їх мінімізації: документознавчий аспект / В. Зуб // *Бібл. вісн.* — 2013. — № 1. — С. 36–45.
4. Ковальчук Г. Про безпеку фондів книжкових пам'яток / Г. І. Ковальчук // *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. — 2006. — №2. — С. 19–20.
5. Коханова І. О. Крадіжки як чинник загрози бібліотекам і архівам / І. О. Коханова // *Культура та інформаційне суспільство XXI століття : матеріали всеукр. наук.-теорет. конф. молодих учених, 19-20 квіт. 2012 р.* — Харків, 2012. — С. 256.
6. Лихоманов А. Что имеем, не храним... : Крупные кражи — чему они нас учат? / А. Лихоманов // *Библ. дело*. — 2007. — № 2. — С. 6–8.
7. Про бібліотеки та бібліотечну справу: Закон України: за станом на 20 лип. 2000 р. / Верх. Рада України. — офіц. вид. — Київ, 2000. — 23 с. — (Закони України).
8. Про Національний архівний фонд та архівні установи : Закон України : за станом на 10 берез. 2014 р./ Верх. Рада України. — офіц. вид. — Київ, 2014. — 24 с. — (Закони України).
9. Хахалева Н. Воры-библиофилы. Кражи раритетов из российских библиотек приобретают характер эпидемии / Н. Хахалева // *Вісн. Кн. палати*. — 2002. — №10. — С. 43-44.

References

1. Boriak H. Kradizhky v arkhivakh i natsionalna arkhivna spadshchyna: suchasni zahrozy ta svitovyi dosvid zapobihannia vtratam / Hennadii Boriak // *Arkhivy Ukrainy*. — 2006. — № 1/6. — S. 247–288; 2007. — № 1/3. — C. 262–303.
2. Verhunov, V. Problemy zberezhenntia fondiv bibliotek / V. Verhunov // *Bibl. visn.* — 2007. — № 1. — S. 25–31.
3. Zub V. Bibliotechni vtraty ta shliakhy yikh minimizatsii: dokumentoznavchyi aspekt / V. Zub // *Bibl. visn.* — 2013. — № 1. — C. 36–45.
4. Kovalchuk H. Pro bezpeku fondiv knyzhkovykh pamiatok / H. I. Kovalchuk // *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*. — 2006. — №2. — S. 19–20.
5. Kokhanova I. O. Kradizhky yak chynnyk zahrozy bibliotekam i arkhivam / I. O. Kokhanova // *Kultura ta informatsiine suspilstvo XXI stolittia : materialy vseukr. nauk.-teoret. konf. molodykh uchenykh, 19–20 kvit. 2012 r.* — Kharkiv, 2012. — C. 256.
6. Likhomanov A. Chto imeyem, ne khranim... : Krupnyye krazhi — chemu oni nas uchat? / A. Likhomanov // *Bibl. delo*. — 2007. — № 2. — S. 6–8.
7. Pro biblioteku ta bibliotechnu spravu: Zakon Ukrainy: za stanom na 20 lyp. 2000 r. / Verkh. Rada Ukrainy. — ofits. vyd. — Kyiv, 2000. — 23 s. — (Zakony Ukrainy).
8. Pro Natsionalnyi arkhivnyi fond ta arkhivni ustanovy : Zakon Ukrainy : za stanom na 10 berez. 2014 r./ Verkh. Rada Ukrainy. — ofits. vyd. — Kyiv, 2014. — 24 s. — (Zakony Ukrainy).
9. Khakhaleva N. Vory-bibliofily. Krazhi raritetov iz rossiyskikh bibliotek priobretayut kharakter epidemii / N. Khakhaleva // *Visn. Kn. palati*. — 2002. — №10. — S. 43–44.

UDC 343.71 : [025.7/.9 + 930.25]

Kokhanova I. O., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

ANALYSIS OF TENDENCIES OF ANTISOCIAL BEHAVIOUR TOWARDS DOCUMENT FUNDS IN UKRAINE AND WORLDWIDE

The aim of this article is to prove that thefts as an anti-social phenomenon have certain preconditions related to the economic instability in the country, low status of such jobs as a librarian and archivist in the society, lack of their material incentives, and development of the worldwide “black” antique market.

Research methodology. The scientific methods of analysis and synthesis and the formulation of conclusions have been applied in the study of the sources.

In the modern world, such issues as the security of documentary funds, improvement of the legislation concerning regulation of protection of the library and archival documents, their storage, use, and financial, administrative and criminal liability for their damage or theft become of high priority. A common source of all the categories of thefts is the development of the shadow antique market of valuable and rare documents.

Results. The destabilizing factors that cause thefts have been identified: lack of security and security alarms, lack of cameras in archives, reading rooms of information institutions, leasing of premises to doubtful legal entities, lack of funding, decline in a complete, accurate accounting and control over the internal and external document flow; insufficient social security of personnel; lack of the legal rules for punishment.

Novelty. Characterizing the effect of antisocial behaviour towards document funds in Ukraine and worldwide have been attempted for the first time. The national and

foreign experience to solve this problem in libraries and archives around the world is covered.

The practical significance. Therefore, the security and integrity of the documentary funds will always depend on efficiency of the state legal framework, as well as on the factors of the domestic thief, and professional negligence of librarians and archivists. The legal rules of governing liability for damaging or loss of documents need to be updated. There is an urgent need to amend not only the Civil, but also the Criminal Code in Ukraine.

Key words: thefts, library holdings, archive funds.

Надійшла до редколегії 13.05.2015 р.